

УДК 94:[324-057.177.1(477)]“1991”

“МАЛОРОСІЙСЬКА КОМЕДІЯ ЧИ ДРАМА?”: ДО ПИТАННЯ УЧАСТІ В’ЯЧЕСЛАВА ЧОРНОВОЛА У ПРЕЗИДЕНТСЬКІЙ КАМПАНІЇ 1991 р.

Ігор ПІДКОВА

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра новітньої історії України імені Михайла Грушевського,
вул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна

У статті здійснено аналіз ходу президентської кампанії 1991 р. в Україні й участі у ній одного з лідерів українського національного руху 1960–1980-х років В’ячеслава Чорновола. Відзначено роль В. Чорновола у запровадженні інституту президенства в Українській РСР. Розглянуто основні положення програми В. Чорновола, здійснено порівняльний аналіз виборчих матеріалів претендентів на президентський пост. З’ясовано ставлення В. Чорновола до найдражливіших проблем, що хвилювали тогочасне українське суспільство – мовне питання, люстраційний процес, укладення нового Союзного договору, набуття Україною статусу незалежної держави. Охарактеризовано заходи В. Чорновола щодо формування єдиного фронту демократичних кандидатів у боротьбі за президентський пост. Запропоновано авторську інтерпретацію причин краху президентських перспектив опозиційних кандидатів, зокрема В. Чорновола, наслідків поразки висуванців від опозиційних сил для розвитку демократичного руху в Україні у постарядянський період. При написанні статті використані матеріали, що зберігаються у Державному архіві Львівської області та Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України.

Ключові слова: В’ячеслав Чорновіл, президентські вибори, Народний Рух України, демократичні сили, передвиборчі програми.

25 грудня 1991 р. було поставлено останню крапку в існуванні Радянського Союзу – подав у відставку перший і єдиний президент СРСР Михайло Горбачов. Процес дезінтеграції СРСР закінчився. Закінчився мирно, демократичним шляхом.

Палким прихильником саме демократичного характеру політичних змін завжди був один із лідерів українського національно-визвольного руху 1960–1980-х років В’ячеслав Чорновіл. За весь час своєї політичної діяльності, у найскладніших, інколи здавалось найбезнадійніших умовах з погляду перспектив для української державності, В. Чорновіл виступав за мирний спротив і дотримання парламентських процедур як засобу реалізації політичних цілей. Дієвим механізмом ліквідації комуністичного режиму і засобом виходу республіки із системної кризи у часи *Перебудови* народна опозиція вважала запровадження у республіці поста президента.

Дискусії щодо зміни конфігурації вищих органів державного управління і введення нового інституту влади, розгорнулись у СРСР восени 1989 р. Саме у цей період гостро далась взнаки нефункціональність нової політичної системи,

що склалась внаслідок політичних реформ кремлівського керівництва на чолі М. Горбачовим. У ході публічної полеміки з'ясувалось, що у демократичному середовищі новий інституційний дизайн держави викликав певні побоювання через ймовірність реставрації режиму одноособової влади, комуністи ж остерігались, що така зміна призведе до департизації державних органів і втратити ними реальних важелів управління. Компромiсним видавався варіант запропонований Міжрегіональною депутатською групою на чолі Андрієм Сахаровим. Її представники вважали виправданим встановлення поста президента, однак з паралельними гарантіями проти узурпації влади – прийняття нової Конституції, створення реальної багатопартійності, а також всенародні вибори президента¹.

Ідея запровадження поста президента у національно-державних утвореннях СРСР з'явилась на хвилі розгортання суверенізаційних процесів у республіках і посилення конфронтації з союзним Центром. Ще на етапі парламентських виборів 1990 р. відомий громадський діяч Ірина Калинець заявила про особливе значення президентської влади для майбутнього України². Уже в новобраному парламенті В. Чорновіл, як один із неформальних лідерів парламентського блоку “Народна Рада”, під час балотування на посаду Голови Верховної Ради зазначав: “Вважаю абсолютно необхідним введення, якщо не сьогодні, то завтра, президентства України і ліквідацію президентства СРСР до остаточного вирішення долі Союзу”³. Хоча, слід зазначити, що у В. Чорновола були авторитетні опоненти. Зокрема, голова Народного Руху України Іван Драч, вбачав у підтримці партпаратом ідеї президенства спробу “політичної мімікрії” компартійної номенклатури з метою додаткової легітимізації партійної влади і з притаманною йому емоційністю і образністю висловлювань зазначав: “Вона (КПРС. – І. П.) зміцнює свою владу, узаконюючи її модерно: запроваджується посада президента і партбоси лише надягають нову дволику маску, а ховаючись за суміщенням посад, проводять ще жорсткішу політику. І багато демократів наввипередки поспішають проголосити це своєю перемогою”⁴.

Однак, більшість опозиційних лідерів наполягали на запровадженні поста президента, солідаризуючись з політиками-центристами, які словами Олександра Ємця стверджували: “Для виходу з кризи потрібна сильна виконавча влада... Саме обрання президента всім народом України уможливило б перехід

¹ Евгений Кузнецов, “Из истории создания института президента СССР,” *Государство и право* 1 (1996): 103.

² Офіційна програма кандидата в народні депутати УРСР Ірини Калинець, 1990 р., Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО), ф. П-3, оп. 62, спр. 804, арк. 119.

³ Вячеслав Чорновіл, “Виступ народного депутата В. Чорновола під час балотування на посаду Голови Верховної Ради Української РСР 29 травня 1990,” *Бюлетень Верховної Ради Української РСР. Перша сесія* 23 (1991): 59.

⁴ Іван Драч, “Від ілюзій до реальності,” *Народна газета*, червень 1991.

на новий, принципово якісний рівень управління”⁵. Українські соціологи фіксували, що 90,7% опитаних мешканців республіки схвалювали існування нового державного інституту, однак за умови всенародного голосування за кандидатуру президента⁶.

У трансформації політичного устрою демократичні сили (через обрання свого висуванця на найвищу державну посаду) вбачали шанс на усунення КПУ від влади і створення центру реальної противаги союзному президентству, щоб, таким чином, забезпечити перехід республіки від декларативного до реального суверенітету. Комуністична партбюрократія теж планувала отримати свої політичні “дивіденди” від зміни структури влади. З одного боку, вона небезпідставно розраховувала на перемогу “свого” кандидата, з іншого, сильна політична фігура мала зміцнити партійно-владну вертикаль, що стрімко втрачала функціональну дієздатність через поступове формування двох конкуруючих центрів управління – компартійний апарат і система Рад. Не була проти спробувати свої сили в новій іпостасі й верхівка партійно-державного істеблшменту. Зокрема, Леонід Кравчук задовго до виборчої кампанії 1991 р. вже не приховував своїх політичних амбіцій: “Я надіюсь стати президентом”, – заявив він в інтерв’ю французькій газеті “Монд”⁷.

Отже, ідея запровадження президентського поста не викликала принципових заперечень ні у комуністичній владі, ні в демократичній опозиції. Майже кожен із чільних представників українського політикуму вже уявляв свою руку чи то на Конституції УРСР, чи на Пересопницькому Євангелії. І як побачимо згодом, це не спроба авторської гіперболізації тогочасних владних процесів, а реальність, що в серпні-вересні 1991 р. стрімко набувала дійсних обрисів.

Ще на етапі обговорення законопроекту “Про запровадження поста президента” правляча верхівка, розмірковуючи над тим, як відсторонити потенційних кандидатів на президентський пост з табору демократів, намагалась закласти у закон принцип недопущення до участі в президентській кампанії осіб із судимістю. Така норма, за задумом партійців, мала усунути від виборів кандидатів-політв’язнів, котрі поступово набирали все більшої політичної ваги й серед яких виділялись постаті багаторічних борців з комуністичним режимом – В’ячеслав Чорновіл, Михайло Горинь, Левко Лук’яненко. Наслідком тривалих дебатів у парламенті стало компромісне формулювання статті закону, за якою кандидати публікували біографічні довідки, в яких вказували про наявність судимості. Уже під час кампанії у провладних мас-медіа (інших практично не існувало) вибудовувався певний логічний ряд із діянь таких держаних лідерів як

⁵ Олександр Ємець, “У нас чітка позиція,” *Літературна Україна*, 7 березня 1991.

⁶ Валерій Бебик і Володимир Полохало, “Дума про Україну. Частина друга,” *Літературна Україна*, 11 липня 1991.

⁷ Володимир Литвин, *Украина: политика, политики, власть. На фоне политического портрета Л. Кравчука* (Киев: Издательский дом “Альтернативы”, 1997), 229.

Володимир Ленін, Йосиф Сталін, чи Звіад Гамсахурдія, що, напевне мало переконати читача\глядача у потенційній загрозі для демократії від політиків, що відбули ув'язнення, нехай і з політичних мотивів. Правда, при цьому журналісти чомусь “забували” приклади Нельсона Мандели, Вацлава Гавела і Леха Валенси – політв'язнів, які після приходу до влади провели глибокі суспільні реформи.

Президентська кампанія в Україні офіційно стартувала 1 вересня 1991 р. Правом висунення претендентів у кандидати на президентську посаду скористалися 12 політичних партій і громадських об'єднань, 97 трудових колективів⁸. Водночас близько 100 громадян України подали заяви до Центрвиборчкому як самовисуванці. Серед усіх претендентів на найвищу посаду в республіці була лише одна жінка⁹, а всього зареєструвались 109 претендентів у кандидати на пост президента України¹⁰.

Неузгоджено відбувався процес висунення кандидатів від демократичного табору. Так, ще на початку серпня 1991 р. Провід Народного Руху практично одногосно схвалив кандидатуру В. Чорновола на пост президента¹¹. Одночасно вищий орган Руху звернувся до всіх демократичних громадсько-політичних організацій і трудових колективів із закликом підтримати єдиного кандидата від демократичних сил і створити один передвиборчий блок. Однак, вже на цьому ж засіданні лідер Руху І. Драч фактично висловився за підтримку на виборах не В. Чорновола, а голови УРП Л. Лук'яненка.

Драматичні події серпня 1991 р. лише на кілька днів відсунули питання президентських виборів на другий план. Уже в день проголошення незалежності України Всеукраїнські збори Асоціації демократичних Рад України (АДРУ) підтримали кандидатуру В. Чорновола. 1 вересня 1991 р. кандидатуру В. Чорновола схвалила і сесія Великої Ради Руху. У ході обговорення тактики виборчої боротьби В. Чорновіл запропонував визначити найрейтингішого кандидата від опозиції, з тим, щоб решта учасників на фініші виборчої кампанії зняли свої кандидатури на його користь. Соціологічні дослідження вказували, що головна боротьба за президентство розгорнеться між діючим Головою Верховної Ради України Л. Кравчуком і одним із опозиціонерів – або В. Чорноволом, що було найреальніше, або Л. Лук'яненком (на початок кампанії

⁸ “Досить претендентів?,” *Голос України*, 4 жовтня 1991.

⁹ У Центральній виборчій комісії по виборах Президента України, 1991 р., Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО), ф. 1, оп. 28, спр. 121, арк. 99.

¹⁰ Там само, арк. 98.

¹¹ “Ухвала Центрального проводу Народного Руху України про участь НРУ у виборах Президента України,” *Ухвали, заяви, звернення та інші документи Народного Руху України* (Тернопіль: Рухінформцентр, 1992), 11.

утримував третій результат за популярністю), або головою Народної Ради акад. Ігорем Юхновським.

Загалом кандидатуру В. Чорновола підтримали АДРУ, Провід Руху, сесія Великої Ради Руху, а також Координаційна рада Галицької Асамблеї, Українська селянсько-демократична партія, Український національно-патріотичний визвольний фронт, обласні організації Демократичної партії України західних областей республіки, Соціал-демократична партія України тощо. Його ж головному опоненту від демократичних сил, лідеру УРП, Л. Лук'яненку висловили підтримку, окрім УРП, Всеукраїнське товариство репресованих, Товариство української мови ім. Тараса Шевченка “Просвіта”, Рух Спілки письменників України, Політична Рада НРУ, Спілка українських студентів, низка громадських діячів і політиків (І. Драч, М. Горинь, Микола Руденко, Павло Мовчан та ін.). Своє пояснення причин, які вже зі старту президентської кампанії започаткувати протистояння двох сильних кандидатів від демократичних сил, сам В. Чорновіл давав наступним чином: “Розкол Руху назрівав. ДемПУ і УРП не тільки виставили своїх кандидатів на посаду Президента, але й розгорнули боротьбу проти кандидата Руху”¹². Така ситуація вже зі старту кампанії дезорієнтувала і членів низових осередків демократичних партій, і їх прихильників серед виборців, тим більше, що на виборчій арені почали з'являтися нові політичні гравці, які теж розраховували на підтримку демократично зорієнтованого електорату. У вересні преса майже щодня повідомляла про висунення нових претендентів від демократичних сил. Зокрема про свою участь у виборах заявили І. Юхновський, Володимир Яворівський, Олесь Бердник, Юрій Шухевич та багато інших демократичних лідерів.

Статусу кандидата у президенти висунанці набували за умови підтримки їх кандидатур щонайменше 100 тисячами громадян, які мали право голосу. Найшвидше зібрали підписи потенційних виборців Л. Кравчук, В. Чорновіл і Л. Лук'яненко. І. Юхновський мав проблеми і з мобілізацією своїх прихильників, і з мотивацією участі виборах, про що він через багато років зізнався і сам: “Я не був готовий бути лідером держави. Мене вела команда і я слухняно виконував їх побажання”¹³.

Зрештою, посвідчення кандидатів у президенти отримали п'ять (!) претендентів від демократичних сил (до згаданих кандидатів додалися ще Володимир Гриньов і Леопольд Табурянський) і два політики, які позиціонували себе як незалежні кандидати, але фактично мали тісні зв'язки з компартійно-державним істеблішментом – Л. Кравчук і О. Ткаченко. Численні опитування громадської думки свідчили, що реальні шанси на перемогу мають лише троє з

¹² В'ячеслав Чорновіл, *Народний Рух України (коротка соціально-політична та історична довідка). Народний Рух України місце в історії та політиці* (Київ: Рух-прес, 1993), 11.

¹³ Ігор Юхновський, “Леонід Кучма був мирним і гостинним чоловіком. Інтерв'ю І. Юхновського,” *ХайВей*, 4 грудня 2006, доступ отримано 14 березня 2017, <http://h.ua/story/24242/>

“чудової сімки” й головна боротьба за президентство розгорнеться між Л. Кравчуком і одним із опозиційних лідерів – або В. Чорноволом, або Л. Лук’яненком.

Після того, як на старті президентської кампанії опинилося п’ятірка політичних союзників, гостро постало питання тактики демократичних сил у боротьбі за президентський пост. Для всіх учасників перегонів було зрозумілим, що реально протистояти провладному висуванцю зможе лише узгоджений кандидат від опозиції. Однак, усупереч логіці передвиборчої боротьби, незважаючи на прогнози соціологів, які вказували на перевагу Л. Кравчука, жоден із демократичних кандидатів не зняв своєї кандидатури, і ні претенденти, ні їх виборчі штаби не могли знайти прийнятних рішень для згуртування зусиль. Гіркою іронією і політичною прозорливістю був сповнений коментар цієї ситуації В. Чорноволом: “А наші демократи, чи радше групи підтримки вже одне одного побороють... Ідуть взаємні звинувачення. Велика малоросійська комедія може статися з цих виборів”¹⁴.

Аналіз програмних засад демократичних кандидатів щодо розв’язання головних суспільних проблем засвідчив, що вони не містили принципових протиріч. Більше того, між основними положеннями програм В. Чорновола, Л. Лук’яненка та І. Юхновського, з одного боку, і їхнього головного політичного опонента – Л. Кравчука, з іншого, не існувало антагоністичних розбіжностей. Зокрема, В. Чорновіл єдину відмінність своєї програми від програмних постулатів Л. Кравчука вбачав у тому, що “моїй програмі років тридцять, а його – три дні”¹⁵. Отже, можна констатувати, що абсолютна більшість програмних засад цих чотирьох кандидатів ґрунтувалися на близьких ідейно–політичних принципах, а підходи до вирішення суспільних проблем, якщо і різнилися, то лише механізмами та інструментарієм їхньої реалізації.

Наприклад, такі тези передвиборчої програми В. Чорновола, як державна незалежність і територіальна цілісність України, самоврядність територій при визначальності ідеї соборності України, прямі вибори керівників територіально–адміністративних одиниць, професійний парламент і сильна президентська влада, соціально орієнтована економіка на ринкових засадах, повністю, або в значній мірі, співпадали із програмними вимогами Л. Кравчука, Л. Лук’яненка та І. Юхновського.

Певні розбіжності демонстрували кандидати у підходах до розв’язання питань державного устрою і національно–культурної політики, ставлення до ядерної зброї і перспектив міждержавних відносин із колишніми радянськими республіками.

¹⁴ В’ячеслав Чорновіл, “Компартія фактично існує,” *Літературна Україна*, 19 вересня 1991.

¹⁵ Наталя Дребот, “В’ячеслав Чорновіл на тлі доби українського відродження,” *Збірник доповідей і повідомлень, поданих на III Міжнародний науковий конгрес українських істориків* (Луцьк, 2007), 320.

Так, В. Чорновіл щодо майбутнього державного устрою незалежної України допускав запровадження статусу національно–культурних автономій для національних меншин (особливо акцентував на цьому під час зустрічей із виборцями південно–східних областей), однак, при цьому підкреслював, що “моя ідея федеративного устрою полягає лише в ширшому місцевому самоврядуванні з підпорядкуванням центральному уряду... Перехід до такого устрою зараз не на часі. Спершу слід збудувати міцну державу”¹⁶.

Щодо чорноволівської концепції державного устрою майбутньої Української держави існувало, та й існує, багато чуток і політичних спекуляцій. Вже під час президентської кампанії, незважаючи на заперечення В. Чорноволом планів федералізації України, його найсерйозніший опонент із демтабору Л. Лук’яненко піддав жорсткій критиці погляди рухівського кандидата з цього питання.

Дійсно, ідею федералізації України запропонував В. Чорновіл у ході парламентської кампанії 1989–1990 рр.¹⁷ Ця доктрина була висунена за певних історико–політичних умов, коли демократичні сили, здавалось, не мали жодних шансів подолання влади комуністичної партноменклатури у республіканському масштабі. Тому й був підготований проект федеративного устрою України, як шанс на розбудову особливої економічної і культурної моделі в окремо взятій “землі” – Галичині. Тут слід відзначити, що в 1989 р. В. Чорновіл був єдиним українським політиком, котрий висунув інтегрований план державного устрою і національно–культурної політики майбутньої України. Сама ж ідея федеративного устрою України В. Чорновола у наступний період зазнала суттєвої еволюції – від гасла федералізації до концепції місцевого самоврядування.

На час президентської кампанії 1991 р. В. Чорновіл вже переглянув свої погляди щодо федеративного проекту в Україні: “Я відкидаю ті ідеї федерального устрою, що передбачають поділ держави на окремі автономні республіки”¹⁸, хоча політик і допускав, за певних умов, можливість відтворення національної кримсько–татарської автономії¹⁹.

Серед усіх кандидатів–демократів тільки В. Гриньов послідовно відстоював реформування державного устрою на засадах федерації, оскільки, це “єдиний спосіб створити стабільну Україну”²⁰. Всі інші кандидати допускали існування різних форм місцевого самоврядування при збереженні унітарної держави. Головний опонент демократичних кандидатів Л. Кравчук був у цьому питанні гранично категоричним: “Я виступав, виступаю і виступатиму проти

¹⁶ В’ячеслав Чорновіл, “Компартія фактично існує”, *Літературна Україна*, 19 вересня 1991.

¹⁷ Обращение кандидата в депутаты Верховного Совет УССР Вячеслава Чорновола к русскому населению Украины, ДАЛО, ф. П-3, оп. 62, спр. 801, арк. 84.

¹⁸ Георгій Воротнюк, “Я не програю ці вибори...”, *Голос України*, 22 жовтня 1991.

¹⁹ В’ячеслав Чорновіл, “Не хочу бути злим пророком...”, *Народна газета*, вересень 1991.

²⁰ Володимир Гриньов, “Перший Президент має “згоріти””, *Голос України*, 5 листопада 1991.

²¹ Леонід Кравчук, “Народ доріс до незалежності...”, *Голос України*, 12 листопада 1991.

федерального устрою. Той, хто сьогодні за федеральний устрій, той за розшматування України”²¹.

Невиразною залишалась позиція кандидатів-опозиціонерів щодо ядерної зброї на території України, і це у той час, коли уряди західних держав найпершою передумовою майбутньої співпраці з незалежною Україною ставили питання нерозповсюдження ядерних арсеналів. В. Чорновіл розглядав ядерний потенціал як своєрідний стимул того, щоб Україну “скоріше визнавали як державу”²². Однак, це своєрідний “політичний шантаж” міг викликати хіба що легке роздратування західних лідерів, тим більше, що ні реальних можливостей контролювати “ядерну кнопку”, ні потужностей забезпечити виробництво чи обслуговування ядерної зброї в незалежній Україні не існувало.

Це добре розумів і врахував у своїй виборчій агітації основний суперник кандидатів-демократів, який відкидав будь-які двозначності щодо майбутньої політики держави у питанні ядерного роззброєння. Уже на старті виборчої кампанії Л. Кравчук в інтерв’ю телекомпанії Сі-Ен-Ен заявив: “Україна має намір стати без’ядерною державою і не бажає, щоб на карті світу з’явилося ще кілька ядерних держав”²³.

Низка злободенних тем, навколо яких у суспільстві точилися напружені дискусії, отримали в офіційних програмах кандидатів формальне висвітлення, але уникнути їх деталізації під час зустрічей із журналістами, або виборцями кандидатам не вдалося. Ці питання стосувалися мовної політики, ставлення до членів забороненої Компартії та люстраційного процесу, автономного статусу Криму тощо.

Проблему мовної політики в офіційних програмах не підіймав жоден із кандидатів, зокрема й В. Чорновіл. Ця непростя для українського суспільства тема дискутувалася на зустрічах із виборцями (особливо на Сході та Півдні республіки), котрих цікавило питання статусу російської мови у незалежній Україні. Кандидати у публічних виступах намагалися виходити з реалій мовної ситуації у республіці. Так, на думку В. Чорновола, майбутній земельний устрій України передбачав, що “землі можуть самі визначати принципи свого внутрішнього життя, мову тощо”²⁴. Як один із варіантів демократичного підходу до удосконалення національних відносин в Україні всі основні кандидати (крім прихильника федералізації В. Гриньова) допускали запровадження культурно-національних автономій (зокрема, у вигляді національно-культурних районів, національно-територіальних округів тощо). Назагал, всі претенденти на президентську посаду максимально виважено трактували питання, що стосувались національних проблем, особливо напередодні референдуму 1 грудня.

²² Юрій Луканов, “Президентські вибори у дзеркалі преси,” *Народна газета*, жовтень 1991.

²³ Леонід Кравчук, “Інтерв’ю телекомпанії Сі-Ен-Ен,” *Голос України*, 12 вересня 1991.

²⁴ В’ячеслав Чорновіл і Леопольд Табурянський, “Не обдурити б народ. Нотатки з прес-конференцій В. Чорновола й Л. Табурянського,” *Голос України*, 23 листопада 1991.

Дражлива для суспільства проблема щодо ставлення до комуністів і можливість політичної люстрації у жодній із офіційних програм кандидатів-демократів не розглядалась. У своїх виступах перспективи Компартії України та її членів коментували тільки двоє кандидатів – В. Чорновіл і Л. Лук'яненко. Зокрема, рухівський кандидат засуджував радикальну декомунізаційну політику і однозначно відкидав переслідування людей за політичні погляди. Однак, тотальна декомунізація всіх владних і господарських структур, на думку В. Чорновола, мала увійти в коло першочергових завдань після виборів.

Проголошення незалежності України стало тим “політичним Рубіконом”, після якого відновлення СРСР у будь-якій формі український політикум вважав неприйнятним. Тим більше, що статус України як незалежної держави підтримувала більшість населення республіки у всіх регіонах (можливо, за винятком Криму)*. Залишалось однак відкритим питання про форму і ступінь майбутньої співпраці з незалежними державами пострадянського простору. Позиція В. Чорновола щодо перспектив укладення Союзного договору і створення Співдружності колишніх республік у будь-якому вигляді була однозначною й безкомпромісною – жодних політичних чи економічних стосунків на багатосторонній основі за участю московського Центру. Зокрема, В. Чорновіл категорично висловлювався проти т. зв. єдиного економічного простору у межах колишнього СРСР²⁵.

У ході всієї передвиборчої кампанії провладний кандидат мав істотні переваги над своїми конкурентами (адмінресурс, доступ до ЗМІ, значні організаційні й інтелектуальні засоби), що назагал вписувалося у теорію виборчої практики у посттоталітарних суспільствах. З цього приводу В. Чорновіл слушно зазначав: “Маємо справу з ейфорією: ось, мовляв стала можливою багатопартійна боротьба. А насправді в Україні є лише ембріони майбутніх демократичних партій. Хіба ці організаційні структури, спроможні “потягнути виборчу кампанію?”²⁶. Ці висловлювання В. Чорновола зайвий раз підтверджували тезу – розрізаних зусиль демократичних організацій буде замало для перемоги у виборах. За цих умов єдиним тактичним кроком, який зберігав демократичним кандидатам шанс на продовження боротьби, принаймні, у другому турі виборів, було висунення узгодженого кандидата від опозиції. Проте, жоден із кандидатів-союзників не зняв своєї кандидатури, і ні претенденти, ні їх виборчі команди навіть не намагались віднайти прийнятні рішення для згуртування зусиль.

Більше того, велика кількість демократичних лідерів відкрито підтримали Л. Кравчука, серед яких були такі авторитетні політики як Дмитро Павличко і М. Горинь. Згодом Д. Павличко, союзник В. Чорновола по демократичному парламентському блоку, відверто заявить: “Рух, вигравши державу, не виграв у

²⁵ Федір Монченко, “Незалежній Україні – гідного лідера,” *Народна газета*, жовтень 1991.

²⁶ В'ячеслав Чорновіл, “Компартія фактично існує,” *Літературна Україна*, 19 вересня 1991.

²⁷ Дмитро Павличко, “Ми ніколи не відамо нашої свободи,” *Голос України*, 8 червня 1993.

ній президентський пост. І це була воля Бога, яка врятувала Україну від політичних землетрусів і зіткнень”²⁷. Через багато років “політичну гру” проти рухівського кандидата підтвердить і сам Л. Кравчук: “Уявіть собі президентом України стає В. Чорновіл з його радикальними поглядами змін. Серйозне політичне загострення було б реальним фактом... Це розуміли лідери Руху. У 1991-му не можна було обирати В’ячеслава Чорновола”²⁸.

То ж, не дивно, що у ситуації тотальної роз’єднаності й, навіть, протистояння, а у деяких випадках, закулісної (і не тільки) підтримки провладного кандидата, демократичні сили наближалися до своєї чергової поразки, на цей раз уже в президентських перегонах. Результати президентських виборів лише підтвердили слова В. Чорновола, сказані ним за ще за два місяці до виборів: “Не хочу бути злим пророком, але не важко передбачити, що маса виборців, дезорієнтована передвиборчим перетягуванням канату, махне на нас рукою і проголосує за когось із наших опонентів з компартії і апарату, які вміло взяли на озброєння наші ідеї, ті, які вони ще недавно поборювали”²⁹.

Увесь драматизм президентської кампанії 1991 р. полягав у тому, що ці вибори мали всі підстави деконструювати найбільший міф українського політикуму про неспроможність демократичних сил у цих політичних реаліях претендувати на перемогу. Як свідчили висновки соціологів, ще за два тижні до дня голосування кількість громадян, що не визначилися, сягала у різних регіонах від 20 до 43%^{30*}.

Такий стан речей теоретично давав змогу опозиції значно пократити свої виборчі шанси, однак, на практиці демократичні лідери не змогли приборкати особисті амбіції і політичні апетити своїх команд й задовго до фінальної стадії

²⁸ Леонід Кравчук, “Повноліття,” *За вільну Україну плюс*, 27 серпня 2009.

²⁹ В’ячеслав Чорновіл, “Не хочу бути злим пророком...” *Народна газета*, вересень 1991.

³⁰ Володимир Осовський, “До референдуму залишилося 17 днів,” *Голос України*, 13 листопада 1991; Сергій Павленко, “Симптоми байдужості,” *Голос України*, 24 жовтня 1991; Роман Черніга, “За кого голосуватиме Полісся,” *Народна газета*, жовтень 1991.

* Вибори Президента України відбулися 1 грудня 1991 р. До виборчого бюлетня було включено прізвища шістьох претендентів на президентську владу (О. Ткаченко 25 листопада зняв свою кандидатуру на користь Л. Кравчука). У голосуванні взяли участь 31 892 415 виборців, або 84,18% від загальної кількості внесених у списки. Офіційні результати голосування на виборах Президента були такими: за Л. Кравчука віддали свій голос 61,59% виборців; В. Чорновола підтримали 23,27%, Л. Лук’яненка – 4,49%, В. Гриньова – 4,17%, Л. Табурянського – 0,57%. Єдиним кандидатом, результат якого не збігся з прогнозами соціологів, виявився голова Народної Ради І. Юхновський, за якого проголосувало лише 554 719 громадян (1,74%) (Володимир Осовський, “До референдуму залишилося 17 днів,” *Голос України*, 13 листопада 1991; Сергій Павленко, “Симптоми байдужості,” *Голос України*, 24 жовтня 1991). Нескладні підрахунки дозволяють констатувати, що за всіх кандидатів від демократичних сил віддали свої голоси 34,24% виборців, які взяли участь у голосуванні, що становило трохи більше половини електорального здобутку переможця президентської кампанії – Л. Кравчука. Результати представників демократичних сил – В. Чорновола і Л. Лук’яненка, які показали другий і третій результати у президентських перегонах й відстали від переможця відповідно на 38% і 57%, говорили самі за себе.

виборчого марафону фактично розвалили єдиний фронт боротьби за президентство. Це стало фатальною помилкою демократів, оскільки консолідація сил навколо єдиного кандидата (а найрейтенговішим кандидатом від опозиції був саме В. Чорновіл) давала йому шанс виходу до другого туру виборів і, принаймні, значно зміцнити суспільний авторитет і підвищити політичну вагу демократичних сил вже у незалежній Україні.

Результати голосування не стали “холодним душем” для опозиції, оскільки динаміка соціологічних замірів упродовж трьох місяців кампанії свідчила про стійке зниження показників демократів і підвищення шансів на перемогу провладного кандидата (виборчі результати практично “один до одного” підтвердили прогнози соціологів*). Такий вислід президентської кампанії став відчутною драмою для демократично зорієнтованого українського виборця, який до останнього надіявся на “прозріння” опозиційних кандидатів, а, у кінцевому результаті, зазнав великого розчарування як ходом самого виборчого процесу, так і його підсумками.

Результати виборчих перегонів мали також й віддалений вплив на політичне життя в Україні, що проявилось, зокрема, і у вигляді подальшої фрагментації політичного демократичного простору, і втраті Рухом ролі координаційного центру опозиційних сил, і в фактичному розвалі парламентського демократичного об’єднання. Проте, все ж першою “політичною жертвою” цих деструктивних процесів у середовищі демократичної опозиції став В. Чорновіл і його політичний курс.

Зрештою, вся трагічність постаті В. Чорновола як політика й полягала в тому, що “дисидентський генерал”, інтелектуал, потрапив деструктивний вир політичної “отаманщини”, яка мусіла учергове зазнати нищівної поразки, щоб визнати правдивість його слів: “Вони (колишні партійні лідери – *І. П.*) мають величезний інстинкт самозбереження. Вони візьмуть на озброєння всі наші ідеали, всі наші думки, всі наші мрії тільки для того, аби утриматися при владі...”³¹. Це політичне пророцтво залишалось актуальним і до “політичної

* Зокрема, під час анкетного опитування від 10–15 листопада 1991 р. голоси респондентів розподілилися так: В. Гриньов 4,6%, Л. Кравчук – 47,5%, В. Чорновіл – 17,3%, Л. Лук’яненко – 3,6%, О. Ткаченко – 2,4%, Л. Табурянський – 0,9%, І. Юхновський – 4,6%; наступне ж соціологічне дослідження 16–22 листопада (Центрально-українське відділення ВЦВГД) відслідкувало такий розподіл переваг опитуваних: за В. Гриньова – 5% голосів, за Л. Кравчука – 52%, за Л. Лук’яненка – 5%, за Л. Табурянського – 0,8%, за В. Чорновола – 23%, за І. Юхновського – 4% (Володимир Оссовський, “Останні кроки марафону,” *Голос України*, 30 листопада 1991).

³¹ В’ячеслав Чорновіл, “Не хочу бути злим пророком...,” *Народна газета*, вересень 1991.

смерті” пострадянських політиків-демократів на політичній арені, й, на жаль, до фізичного небуття самого В’ячеслава Чорновола.

**“COMEDY OR DRAMA OF LITTLE RUSSIA?”:
PARTICIPATION OF VYACHESLAV CHORNOVIL
IN THE PRESIDENTIAL CAMPAIGN OF 1991**

Ihor PIDKOVA

The Ivan Franko National University of Lviv,
the Mykhailo Hrushevskiy Chair of Contemporary History of Ukraine,
1 Universytetska str., 79000, Lviv, Ukraine

The main thesis of this article is that the human rights activist and dissident Vyacheslav Chornovil, during the presidential campaign of 1991, was the most serious rival for any pro-governmental candidate and, under certain political circumstances, could fight for the highest public office in Ukraine.

Chornovil, one of the leaders of the Ukrainian national liberation movement of the 1960–1980s, was a supporter of the democratic political reforms in Ukraine. This long-standing political prisoner of the Soviet regime had always supported peaceful resistance to the communist system and called on the public to adhere to parliamentary methods of struggle to achieve some political goals.

The introduction of the position of the President in the Ukrainian SSR was supported by both the communist government and the democratic opposition. Each of these parties had their political plans after gaining the victory - communists hoped that the president would establish a strong authoritarian bureaucratic system. Anti-communists believed that democratic presidential election would eliminate the Communist Party from the government and provide real sovereignty of the republic. V. Chornovil belonged to those opposition leaders who supported changes in the political system, since the oppositional president had to carry out democratic reforms in the republic.

V. Chornovil was nominated for the office of the President by many political parties and organizations, in particular, the most influential political force in the republic - Narodniy Rukh (the People’s Movement of Ukraine). However, at the beginning of the presidential campaign began an uncontrolled registration of candidates from democratic forces. Participation in the elections of 5 different candidates from the opposition made a very small chance for democratic forces to win. V. Chornovil pointed out the necessity of nominating a single candidate from the opposition and creating a single opposition electoral headquarters. The opposition forces failed to implement the plan offered by V. Chornovil, as political contradictions and personal ambitions remarkably violated the unity of the opposition forces at the beginning of the presidential campaign.

The programs of democratic candidates during the elections were similar and only schematically offered ways of solving social problems. In his program, V. Chornovil supported the state independence of Ukraine, stood for professional parliament and strong presidential power, development of the economy according to market principles, and defended the basic rights of Ukrainian citizens. Such important issues that worried Ukrainian society as the status of the Russian language, lustration of former communists, signing of the Union Treaty and the future relations with former Soviet republics, Chornovil tried to solve from democratic positions, preserving the sovereignty of Ukraine.

Lack of the single candidate from the democratic camp, reluctance of the opposition to coordinate their actions during the elections, violations during voting process caused the victory of the pro-governmental candidate Leonid Kravchuk. Tactical mistakes of the opposition during the election campaign led not only to the defeat of its most rated candidate – Vyacheslav Chornovil but also caused the beginning of a deep split in the democratic movement, which was failed to overcome over the next decade.

Key words: Vyacheslav Chornovil, presidential elections, democratic forces, election programs, president.

REFERENCES

- Bebyk, Valerii i Volodymyr Polokhalo. “Duma pro Ukrainu. Chastyna druha.” *Literaturna Ukraina*. 11 lypnia 1991. (in Ukrainian).
- Chornovil, Viacheslav i Leopold Taburianskyi. “Ne obduryty b narod. Notatky z preskonferentsii V. Chornovola i L. Taburianskoho.” *Holos Ukrainy*. 23 lystopada 1991. (in Ukrainian).
- Chornovil, Viacheslav. “Kompartii faktychno isnuie.” *Literaturna Ukraina*. 19 lystopada 1991. (in Ukrainian).
- Chornovil, Viacheslav. “Ne khochu buty zlym prorokom...” *Narodna hazeta*. Lystopad 1991. (in Ukrainian).
- Chornovil, Viacheslav. “Vystup narodnoho deputata V. Chornovola pid chas balotuvannia na posadu Holovy Verkhovnoi Rady Ukrainiskoi RSR 29 travnia 1990.” *Biuletyn Verkhovnoi Rady Ukrainiskoi RSR. Persha sesii* 23 (1991): 59. (in Ukrainian).
- Chornovil, Viacheslav. *Narodnyi Rukh Ukrainy (korotka sotsialno-politychna ta istorychna dovidka)*. *Narodnyi Rukh Ukrainy mistse v istorii ta politytsi*. Kyiv: Ðóð-ïðãñ, 1993. (in Ukrainian).
- “Dosyt pretendentiv?” *Holos Ukrainy*. 4 zhovtnia 1991. (in Ukrainian).
- Drach, Ivan. “Vid iliuzii do realnosti.” *Narodna hazeta*. Cherven 1991. (in Ukrainian).
- Drebot N. “Viacheslav Chornovil na tli doby ukraïnskoho vidrozhennia.” *Zbirnyk dopovidei i povidomlen, podanykh na III Mizhnarodnyi naukovyi konhres ukraïnskykh istorykiv* (Lutsk, 2007), 320–324. (in Ukrainian).
- Hrynov, Volodymyr. “Pershyi Prezydent maie “zghority.” *Holos Ukrainy*. 5 lystopada 1991. (in Ukrainian).
- Kravchuk, Leonid. “Interviu telekompanii Si-En-En.” *Holos Ukrainy*. 12 veresnia 1991.
- Kravchuk, Leonid. “Narod doris do nezalezhnosti...” *Holos Ukrainy*. 12 lystopada 1991. (in Ukrainian).
- Kravchuk, Leonid. “Povnolittia.” *Za vilnu Ukrainu plius*. 27 serpnia 2009. (in Ukrainian).
- Kuznetsov, Evhenyi. “Iz istorii sozdaniia instituta prezidenta SSSR.” *Hosudarstvo i pravo* 1 (1996): 103–105 (in Russian).
- Litvin, Vladimir. *Ukraina: politika, politiki, vlast. Na fone policzeskoho portreta L. Kravchuka*. Kiev: Izdatelskii dom “Alternativy”, 1997. (in Russian).
- Lukanov, Yurii. “Prezydentski vybory u dzerkali presy.” *Narodna hazeta*. Zhovten 1991. (in Ukrainian).
- Monchenko, Fedir. “Nezalezhnii Ukraini – hidnoho lidera.” *Narodna hazeta*. Zhovten 1991. (in Ukrainian).
- Obrashchenye kandidata v deputaty Verkhovnogo Soveta USSR Viacheslava Chornovola k russkomu naseleniyu Ukrainy. 1990. Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti (dali – DALO). Fond P-3, opys 62, sprava 801. (in Russian).
- Ofitsiina prohrama kandydata v narodni deputaty URSR Iryny Kalynets. 1990. DALO. Fond P-3, opys 62, sprava 804. (in Ukrainian).
- Ossovskyi, Volodymyr. “Do referendumu zalyshylosia 17 dib.” *Holos Ukrainy*. 13 lystopada 1991. (in Ukrainian).

- Pavlenko, Serhii. "Symptomy baiduzhosti." *Holos Ukrainy*. 24 zhovtnia 1991. (in Ukrainian).
- Pavlychko, Dmytro. "My nikoly ne viddamo nashoi svobody." *Holos Ukrainy*. 8 chervnia 1993. (in Ukrainian).
- "Ukhvala Tsentralnoho provodu Narodnoho Rukhu Ukrainy pro uchast NRU u vyborakh Prezydenta Ukrainy." *Ukhvaly, zaiavy, zvernennia ta inshi dokumenty Narodnoho Rukhu Ukrainy*. Ternopil: Rukhinformatsentr, 1992. (in Ukrainian)
- U Tsentralnii vyborchii komisii po vyborakh Prezydenta Ukrainy. 1991. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy. Fond 1, opys 28, sprava 121 (in Ukrainian).
- Vorotniuk, H. "Ya ne prohraiui tsi vybory..." *Holos Ukrainy*. 22 zhovtnia 1991. (in Ukrainian).
- Yemets, Oleksandr. "U nas chitka pozytsiia." *Literaturna Ukraina*. 7 bereznia 1991. (in Ukrainian).
- Yukhnovskiy, Ihor, "Leonid Kuchma buv myrnym i hostynnym cholovikom. Interviu I. Yukhnovskoho," *KhaiVei*. 4 hrudnia 2006. Accessed 14 bereznia 2018. <http://h.ua/story/24242/> (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редколегії: 15 вересня 2017 р.

Прийнята до друку: 19 грудня 2017 р.